

ДІЯЛЬНІСТЬ МОЛОДІЖНИХ СТРУКТУР ОУН(Б) НА ТЕРИТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНИХ ТА СХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ У 1945—1954 РР.

Сьогодні українське суспільство, а особливо молодь, усе більше цікавиться раніше замовчуваними сторінками нашої історії, зокрема боротьбою ОУН та УПА проти радянської влади. До ще як слід не розкритих у науковій літературі тем належить діяльність молодіжних структур ОУН(б). Після закінчення Другої світової війни на території і західних, і східних областей України активно діяла підпільна мережа ОУН(б). Одним із головних напрямів її роботи було створення молодіжних підпільних ланок, які надавали матеріальну допомогу збройному підпіллю, вивчали українську патріотичну літературу, вчиняли збройні антирадянські акції, пропагували серед місцевого населення ідею самостійної України тощо.

У нашій статті ми спробуємо проаналізувати специфіку роботи молодіжних структур націоналістичного підпілля у 1945—1954 рр., основні напрями діяльності молоді в підпіллі ОУН(б) на Наддніпрянщині, її результати та наслідки.

Гадаємо, до того, що участь молоді в молодіжних структурах ОУН на Східній і Центральній Україні досі не знайшла належного висвітлення у наукових працях, спричинився насамперед брак документів з цієї тематики. Їхня публікація розпочалася лише нещодавно. Наприклад, в останніх 4-му—7-му томах української серії видання «Літопис УПА» містяться документи за 1945—1955 рр., у яких ідеться про діяльність молодіжних ланок ОУН на Наддніпрянщині.

Однак протягом останніх років українські історики підготували цікаві дослідження про появу та функціонування підпільних ланок ОУН на Наддніпрянщині.

Першими звернули увагу на необхідність висвітлити діяльність ОУН(б) на Сході України представники української діаспори. Частина з них особисто брали участь у похідних групах ОУН, зокрема Євген Стахів, Лев Шанковський та ін.¹ Дослідники стверджують, що

¹ Жмура В. *ОУН в Донбасі: 1941-1943 // Вісті комбатанта*. — Торонто—Нью-Йорк, 2000. — Ч. 1. — С. 74—77; Стахів Є. *ОУН у боротьбі з німецькими нацистами*

ОУН приділяла значну увагу залученню східноукраїнської молоді до боротьби за створення самостійної Української держави. Проте їхні праці здебільшого базуються на особистих спогадах і охоплюють період до 1943 р., оскільки після відновлення радянської влади вони вимушені були покинути Україну.

Радянська історіографія намагалася замовчувати або подавати винятково у негативному ключі роботу ОУН на Наддніпрянщині, а архівні документи до 1991 р. залишалися недоступними для науковців.

Новий етап у вивченні проблеми розпочався після здобуття незалежності України 1991 р. Чимало істориків та краєзнавців отримали доступ до різноманітних архівних радянських документів і підготували праці про діяльність ОУН у 1940—1950-х рр. На нашу думку, найважливішими серед них є розвідки Володимира Нікольського², Гіроакі Куромія³, Миколи Слободянюк⁴, Н. Харченка⁵, Дмитра Куделі⁶. Разом з тим, варто відзначити, що більшість вказаних робіт переважно висвітлюють період 1941—1944 рр.⁷

на Наддніпрянщині (Програмові зміни в ОУН): (Спогади) // *Сучасність*. — 1986. — Ч. 5. — С. 86—94; Там само. — Ч. 6. — С. 100—105; Стахів Є. *Крізь тюрми, підпілля й кордони: Повість мого життя*. — Київ, 1995. — 317 с.; Шанковський Л. *Похідні групи ОУН. Причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941-1943 рр.* — Мюнхен, 1958. — 369 с.; Чи були організації ОУН на теренах Східної України в 1941-1950 рр. *Спомини учасників* // Альманах «Гомону України». — Торонто, 2001. — С. 76—86.

² Нікольський В. М. *Підпілля ОУН(б) у Донбасі*. — Київ, 2001. — 178 с.

³ Гіроакі Куромія. *Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-і роки* / Пер. з англ. Г. Кьорян, В. Агєєв. Передм. Г. Немирі. — Київ, 2002. — 510 с.

⁴ Слободянюк М. А. *Рух Опору в Дніпропетровщині: теоретичні проблеми* // *Грані*. — 2001. — № 5—6. — С. 28—36.

⁵ Харченко Н. *Підпілля ОУН в Дніпропетровську в роки Другої світової війни* // *Грані*. — 2001. — № 5—6. — С. 37—40.

⁶ Хобот П., Куделя Д. *Діяльність Організації українських націоналістів (ОУН) бандерівців на Дніпропетровщині в роки німецької окупації (1941-1944 рр.)* // *Бористен*. — 1993. — № 11. — С. 9—12; Там само. — 1994. — № 1. — С. 12—13; Там само. — № 2. — С. 17—18; Хобот П., Куделя Д. *Діяльність підпілля ОУН(б) на терені Дніпропетровської області в роки німецької окупації (1941-1944)* // Альманах «Гомону України». — Торонто, 1999. — С. 101—111.

⁷ Логвиненко І. А., Гавриленко О. А. *Діяльність підпільної організації ОУН-Б на території Східної України* // *Україна в роки Великої Вітчизняної війни: Матеріали і тези обласної наукової конференції, квітень 1995 р.* / Відп. редактори В. І. Танцюра, В. В. Калініченко. — Харків, 1995. — С. 61—63; Міхеєва О. Рец. на: В. М. Нікольський. *Підпілля ОУН(б) в Донбасі*. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2001. — 178 с. // *Український гуманітарний огляд* / Гол. ред. Н. Яковенко. — Київ, 2002. — Вип. 7. — С. 268—271; Семистяга В. Ф. *Нові документальні свідчення про національно-визвольний рух в Донбасі у роки Другої світової війни*: (Рец. на: В. М. Нікольський. *Підпілля*

Чимало фактів про участь східноукраїнської молоді в ОУН(б) зібрав у ґрунтовній книзі «Народ збурений» Анатолій Русначенко⁸.

Значний обсяг інформації з окресленої тематики міститься у книзі В. Сергійчука «Український здвиг 1939-1955. Наддніпрянщина» та інших його працях, де вперше було опубліковано низку раніше невідомих документів про поширення діяльності ОУН(б) на Схід України⁹.

У 2005 р. Олександр Іщук захистив кандидатську дисертацію про молодіжні структури ОУН(б) в 1939—1955 рр., у якій один із розділів присвячено діяльності молодіжних ланок на Сході та в Центрі України¹⁰.

В основу пропонованої розвідки покладено документи ЦК КП(б)У та НКГБ-МГБ-КГБ УРСР, у яких міститься важлива інформація про боротьбу з українським національно-визвольним рухом у середині ХХ ст.

Аналізуючи поширення націоналістичних ідей на території України, варто відзначити, що керівники підпілля ОУН у середині 1940-х рр. розробили спеціальну програму «Орлик» (підпільники називали її також «Харків») та інструкції, які передбачали поширення роботи підпілля на Центральну та Східну Україну. Їх утілювали в життя разом з програмою «Олег», у якій ішлося про активне залучення молоді до ОУН та створення молодіжних структур підпілля.

Вказівки щодо методів підпільної роботи на Східній Україні неодноразово викладали у різноманітних інструкціях ОУН, починаючи від 1944 р. У вказівках для військових політвиховників та пропагандистів української національної революції на Осередніх

ОУН (б) у Донбасі. — Київ, 2001. — 178 с.) // Бахмутський шлях. — 2001. — № 3—4. — С. 186—189; Офіцинський В. А. Особливості політичного розвитку східноукраїнських земель в умовах нацистської окупації за матеріалами журналу «Ідея і чин» (1942-1946) // Українські землі в роки Другої світової війни: Науково-методичний збірник матеріалів конференції (Ужгород, 19 грудня 1997 р.) / Упоряд. В. Мельник, Р. Офіцинський. — Ужгород, 1998. — С. 76—92; Яценко О. ОУН(б) в Центральній та Східній Україні в період нацистської окупації (1941-1943 рр.) // VIII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство і культура»: (Наукові доповіді та повідомлення). Частина II / Голова редкол. П. Т. Тронько. — Київ—Харків, 1997. — С. 50—53.

⁸ Русначенко А. М. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-50-х роках. — Київ, 2002. — 519 с.

⁹ Сергійчук В. Український здвиг 1939-1955. Наддніпрянщина. — Київ, 2005. — 840 с.

¹⁰ Іщук О. Молодіжні структури ОУН як складова українського національно-визвольного руху у 1939-1955 рр. Автореф. дис. канд. іст. наук. — Київ, 2005. — 18 с.

Василь Кук — «Леміш». У 1941—1943 рр. працював у м. Дніпропетровську та очолював південний крайовий провід ОУН

та Східних Українських Землях (СУЗ) від 12 червня 1944 р. пропонували якнайширше спротагувати ідею самостійної України серед населення Центральної та Східної України, причому особливу увагу звернути на роботу серед юнацтва 14—17 років, бо це — сила та резерв української революції¹¹.

В одному з листів до Романа Шухевича референт Служби Безпеки (СБ) Проводу ОУН Микола Арсенич — «Михайло» 1946 р. висловив думку, що Схід можна було завоювати двома способами: великим здвигом або спокійним просочуванням¹². Зважаючи на подальший розвиток подій, діяльність підпілля ОУН(б) на СУЗ більше нагадувала саме повільне просочування.

У інструкції Проводу ОУН від червня 1947 р. гасло ОУН «Лицем до Сходу» фігурувало серед найважливіших. В одній з інструкцій

¹¹ Державний архів Служби безпеки України (далі — ДА СБУ). — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 166—168.

¹² Там само. — Спр. 372. — Т. 74. — Арк. 13.

за 1947 р. пропонувалося направляти гарно підготованих підпільників на Схід, розгорнути активну пропаганду на фабриках, у колгоспах, на залізницях, в школах та установах, організувати збір точної інформації про умови життя, дислокацію Червоної армії тощо¹³.

У вказівках Проводу ОУН щодо пропагандистської роботи на 1948 р. пункт «3» був повністю присвячений пропаганді серед східних українців¹⁴. Автори інструкції розробили низку пропозицій, як саме слід реалізовувати рух ОУН на Схід. Це ж питання фігурувало і в інших інструкціях, затверджених у квітні 1950 р., де в пункті «4» йшлося про методи поширення підпільної літератури та листівок і їхній зміст¹⁵. Основним

*Крюченко Юлія — «Оксана»,
дружина В. Кука — «Лемеша».
Уродженка Дніпропетровської області*

завданням керівники ОУН визначили дійти зі своєю пропагандою до кожного українця, щоб переконати його підтримувати ідеї ОУН. У ще одній інструкції Проводу ОУН № 1/50 від 30 травня 1950 р. щодо пропагандистської роботи серед населення вказувалося, що необхідно розширювати коло читачів літератури ОУН передовсім коштом молоді та східних українців, щоб долучити їх до активного спротиву радянській репресивній системі¹⁶.

У документі ОУН під назвою «Вказівки по пропагандистській роботі на 1950 рік» вказувалося, що до пропагандистської роботи серед східних українців у містах і селах потрібно залучати осіб, які

¹³ ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 74. — Арк. 13–14.

¹⁴ Там само. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 266–269.

¹⁵ Там само. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 305–307.

¹⁶ Там само. — Арк. 313.

проживають легально, особливо західноукраїнську шкільну та студентську молодь — найсміливішу верству серед інтелігенції¹⁷.

Про бажання підпільників ОУН у другій половині 1940-х рр. працювати на території Східної України та краще вивчити наддніпрянців свідчить хоча б «Квестіонар СХ» (питальник), розроблений і виготовлений у підпіллі. Він був призначений для опитування українців, які прибули зі Сходу, або ж тих людей, які там побували. З 55 питань «Квестіонару» щонайменше 10 стосувались української молоді. Зокрема, учасників ОУН цікавило, які духовні та матеріальні зацікавлення й інтереси у східноукраїнській молоді, чи цікавиться вона історією України, як ставиться до підпілля ОУН і як — до комсомолу, радянської влади, колгоспів, чим вона невдоволена, що прагне змінити тощо¹⁸.

Збереглися також документи, які відображають ставлення керівників ОУН до роботи на Сході України. На нараді членів Проводу ОУН улітку 1948 р., яка відбулася в Іловському лісі на Львівщині, спеціально обговорювали питання про активізацію роботи ОУН на Наддніпрянщині. За свідченнями господарського референта Проводу ОУН Зиновія Благого — «Шпака», у цій нараді брали участь Р. Шухевич, Олекса Гасин, Василь Сидор, Петро Федун, Василь Галаса, Осип Дяків, Василь Кук та Роман Кравчук. На ній було ухвалено рішення направляти всіх учасників ОУН з числа східних українців для роботи на Наддніпрянщину, а також проводити активну роботу зі східними українцями, які переїхали в Західну Україну. Окрім того, на вимогу членів Проводу ОУН В. Кука та Р. Кравчука було напрацьовано програму роботи з молоддю, яка передбачала створення у школах та вищих навчальних закладах груп прихильників ОУН. При цьому учасники наради погодилися ретельно конспірувати свою роботу, щоб не наразити українську молодь на репресії з боку органів МГБ¹⁹.

Як саме планувалося реалізувати програми «Орлик» та «Олег» на Наддніпрянщині, добре видно з організаційних документів керівників ОУН, які співробітники МГБ УРСР вилучили під час чекістсько-військових операцій. В убитого 18 листопада 1950 р. керівника

¹⁷ ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 27. — Арк. 85.

¹⁸ Там само. — Т. 11. — Арк. 943–946.

¹⁹ Там само. — Т. 74. — Арк. 15.

Василь Бей — «Улас». Керівник крайового проводу ОУН «Поділля» у 1947—1951 рр. Намагався поширити діяльність ОУН на територію Вінницької, Хмельницької, Київської та інших областей України

крайового проводу (КП) ОУН «Захід-Карпати» Петра Слободяна — «Єфрема» було вилучено блокнот із зашифрованими записами. Після розшифрування з'ясувалося, що ОУН мала наміри широко розгорнути націоналістичну роботу на Сході України. Як видно з цих записів, за кожним окружним проводом ОУН було закріплено 2—3 східні області, де він мав здійснювати підпільну роботу, зокрема:

- за Коломийським окружним проводом ОУН (умовний шифр — «21») були закріплені Дніпропетровська та Запорізька області;
- за Калуським (23) — Миколаївська, Херсонська та Кіровоградська;
- за Дрогобицьким (24) — Одеська та Ізмаїльська;
- за Буковинським (20) — Молдавська РСР;
- за Станіславівським (22) — Кримська область.

Далі в записах були вказані невідомі МГБ окружні проводи ОУН під шифрами «25», «26» і «27», за якими, відповідно, були «закріплені»: Кавказ та Кубань; Вінницька та Житомирська області; Харківська та Чернігівська області²⁰.

²⁰ ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 27. — Арк. 262—265.

*Мартюк Хома Петрович — «Алгід»
(«Охрім») — керівник Дунаєвецького
надрайонового проводу ОУН*

З інших записів П. Слободяна стало зрозуміло, що окружні проводи ОУН, які входили до складу КП ОУН «Захід-Карпати», 1950 р. відправили або готувалися відправити у східні області України низку учасників ОУН. Так, у серпні 1950 р. Калуський окружний провід ОУН у Східні області України направив двох керівників районових проводів ОУН. Окрім того, були підготовлені один учасник ОУН для рейду в Київ та чотири учасники ОУН — у Вінницьку та Кіровоградську області. Коломийський окружний провід ОУН у райцентрі П'ятихатки Дніпропетровської області через раніше направлених туди оунівців створив опорний пункт і мережу ОУН,

підготував для роботи у східних областях України учасників ОУН «Сергія», «Бурю», «Чучупаку», «Гриця» та учасницю ОУН — лікаря. Дрогобицький окружний провід ОУН скерував у м. Ростов-на-Дону оунівця з націоналістичною літературою та готувався відправити на Східну України підпільників «Рубача», «Моряка», «Клима», «Куцина» та «Михася»²¹.

В одному з документів, вилучених у члена КП ОУН «Захід-Карпати» «Бориса» зазначалося, що основним резервом для набору легальників (прихильників ОУН) на СУЗ є молодь. Головним критерієм при доборі кадрів «Борис» вважав якість — нове поповнення повинно було мати вищу або середню освіту. На його думку, якщо кандидат такої освіти не мав, то працювати з ним було б даремною тратою часу. Виховувати керівників пропонувалося з місцевого населення, при чому вибирати таких людей, які могли б розбудувати

²¹ ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 27. — Арк. 263.

ОУН у своєму регіоні, тому що призначати керівників із західних українців видавалося нереальним²².

Автор документа пропонував суворо конспірувати всю організаційну роботу, яка була ще в початковому стані, та враховувати, що на Сході немає підготовленої бази, а тому дуже легко провалитись. Особливу увагу пропонувалося звернути на можливість спопуляризувати ОУН серед робітників у містах.

В інших інструкціях 1950 р. «Борис» зазначав, що націоналістичну роботу потрібно вести також серед українців-східняків, які проживають та працюють у західних областях України, наказуючи використовувати кожену, навіть найменшу нагоду для зустрічей та розмов агітаційного характеру, особливо з молоддю, студентами, вчителями. Потім намагатися зробити їх симпатиками підпілля і з їхньою допомогою організовувати на Сході так звані конспіративні «опорні пункти», де могли б переховуватися підпільники ОУН, які прибули з Заходу. МГБ УРСР непокоїло те, що оунівці використовували такі можливості, здійснювали рейди на Схід та намагалися створювати там ланки ОУН²³.

За свідченнями заарештованого керівника пропаганди Скалатського надрайонного проводу ОУН «Леоніда», підпілля надавало великого значення розповсюдженню свого впливу на Схід і особливо активізувало цю роботу з кінця 1949 р. Учасники ОУН знайомили-

*Керівник боївки ОУН
у Київській області «Кобзар»*

²² ДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 27. – Арк. 251–255.

²³ Там само. – Арк. 253–255.

Підпільники ОУН працюють в бункері. Хмельницька область, 1950 р.

ся з українцями-східняками, переважно молоддю, та підкидали листівки й літературу в потяги, надсилали їх у листах робітникам.

Керівник Велико-Борківського районного проводу ОУН «Петро» в жовтні 1949 р. повідомив «Леоніду» про направлення спеціальних рейдових груп по 2—3 учасники ОУН на Схід, де вони розповсюджували літературу і налагоджували зв'язки. Інший учасник ОУН повідомив «Леоніду» про те, що рейдова група з Тернопільського надрайонового проводу ОУН їздила на зв'язок в Одесу, звідки успішно повернулася, виконавши завдання²⁴.

Тема роботи в Східній Україні доволі часто фігурує у листуванні керівників підпілля. Значну увагу поширенню діяльності ОУН у Центральній і Східній Україні приділяли керівники Проводу ОУН, у тому числі і Р. Шухевич. В одному з листів до В. Кука від 1949 р. він висловив думку, що зараз ОУН необхідно зосередитися на двох основних проблемах: молодь та Схід. Усе інше слід відставити

²⁴ ДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 27. – Арк. 255–256.

Підпільники ОУН працюють в бункері. Хмельницька область, 1950 р.

на другий план, бо інакше може статися катастрофа²⁵. Очевидно, Р. Шухевич мав на увазі те, що якщо ОУН не зуміє завоювати довіру всього українського народу, то не отримає належної підтримки. Відповідно, без неї рано чи пізно радянські каральні органи розгромлять ОУН у західних областях України і покладуть край українському національно-визвольному руху.

В іншому листі Р. Шухевич висловив думку, що від 1948 р. для ОУН відкрилися нові можливості роботи на Сході України, і це дає надію втримати і навіть розширити позиції підпілля²⁶.

У лютому 1950 р. Р. Шухевич передав вказівки щодо роботи на Східній Україні своїй зв'язковій Ользі Ільків — «Роксолані», яка збиралася туди виїжджати. В них він рекомендував вести себе конспіративно, а у разі початку війни між СРСР та країнами Західної Європи особливу увагу приділити сільській та міській інтелігенції (в тому числі й молоді), яку можна було долучити до українського руху²⁷.

²⁵ ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 27. — Арк. 46.

²⁶ Там само. — Т. 74. — Арк. 15.

²⁷ Там само. — Т. 27. — Арк. 53.

У вбитого 18 січня 1951 р. керівника КП ОУН «Москва» Івана Литвинчука — «Дубового» був вилучений лист від В. Кука — «Лемеша» до В. Галаси — «Орлана», в якому В. Кук вказував, що ОУН має спрямувати всю енергію на виконання найважливіших завдань, тобто програм «Дажбог» (збереження кадрів підпілля) та «Орлик». У зв'язку з масштабним переслідуванням підпілля з боку радянських каральних органів пропонувалося посилити конспірацію зв'язків зі східноукраїнським населенням, рухатися в роботі вперед дуже обережно, не поспішаючи, без шуму та розголосу²⁸. Водночас, В. Кук попереджав В. Галасу про створення МГБ провокаційних молодіжних структур, які виявляють серед молоді прихильників ОУН, залучають їх до роботи, а потім піддають репресіям.

Керівник КП ОУН на Північно-Західних Українських Землях В. Галаса — «Орлан» вважав, що слід налагодити співпрацю ОУН з людьми, насильно вивезеними радянською владою до Сибіру та на Схід України, насамперед — з молоддю. На його думку, з ними необхідно було домовлятися про паролі та явки, давати роботу, щоб вони не пропали для ОУН²⁹. Особливу увагу він вимагав приділяти тій частині молоді, яку масово вивозили до шкіл фабрично-заводського навчання у Донбасі, призивали на строкову службу до лав Червоної армії, брали на навчання у різні освітні заклади по всьому СРСР.

Керівник Луцького районного проводу ОУН Дмитро Римарчук — «Неситий», затриманий співробітниками Управління МГБ у Волинській області 1950 р., на допиті 10 листопада 1950 р. розповів, що в східних областях України є чимало кадрів ОУН, які виконують там організаційні завдання. Перебуваючи в одному бункері з керівником КП ОУН «Москва» І. Литвинчуком, Д. Римарчук дізнався, що значну частину організаційних коштів ОУН переправляли останнім часом нелегальними каналами у східні області, де підпіллю працювати було важко. Восени 1949 р. з Житомирщини прибув учасник ОУН, який доповів про роботу його організації на Сході. Перезимувавши у Рівненській області, у квітні 1950 р. він з грошима від І. Литвинчука вирушив назад, на Схід³⁰.

²⁸ ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 26. — Арк. 179–180.

²⁹ Там само. — Т. 27. — Арк. 56.

³⁰ Там само. — Арк. 257.

Керівник Житомирського окружного проводу ОУН у 1945—1955 рр. «Роман» вважав, що необхідно продовжувати підпільну роботу в східних областях України, оскільки частина населення підтримує ідеї ОУН³¹.

Керівники ОУН надавали великого значення рейдам у східні області з метою вивчити ситуацію та перспективи поширення роботи ОУН на ці землі. Влітку 1949 р. зв'язкова П. Федунa — «Севера» Галина Голояд — «Марта» здійснила поїздку в Центральну Україну. Зокрема, вона побувала у с. Стара Рудня Чернігівської області, де вивчила можливості для створення організації з місцевих молодих хлопців. Повернувшись, вона підготувала звіт, який обговорювали в усіх організаційних ланках Львівського крайового проводу ОУН³².

Статистика МГБ УРСР за окремі періоди також підтверджує наявність молодіжних структур націоналістичного підпілля на Сході України. У 1948 р. органи МГБ УРСР викрили в регіоні 10 молодіжних організацій ОУН зі 131 учасником (до порівняння, у Західній Україні було викрито 575 молодіжних організацій зі 6405 учасниками). У першій половині 1949 р. в східних областях було ліквідовано 4 організації з 57 учасниками (у Західних — 162 організації, 1757 учасників)³³. Всього в Україні за 1948 — першу половину 1949 рр. було ліквідовано 575 молодіжних ланок і заарештовано 6593 особи³⁴.

Протягом 1949 р. та перших чотирьох місяців 1950 р. МГБ у Східних областях виявило та повністю ліквідувало 12 оунівських організацій (переважно — молодіжних) та 26 озброєних боївок, вилучило понад 30 тис. листівок, 75 одиниць зброї, вбило та заарештувало 575 учасників ОУН та їхніх прихильників. Підпілля за цей час вчинило 92 акції, переважно з розповсюдження листівок³⁵.

У 1953 р. органи МВД УРСР у Східній Україні викрили 12 оунівських груп із загальною кількістю в них 69 учасників³⁶. У більшості з цих груп найактивнішу участь брала молодь.

³¹ ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 74. — Арк. 133–134.

³² Там само. — Т. 27. — Арк. 258–259.

³³ Там само. — Т. 26. — Арк. 238–239.

³⁴ Там само. — Арк. 238.

³⁵ Там само. — Т. 74. — Арк. 18.

³⁶ Там само. — Арк. 138.

Станом на кінець 1953 р. у 17 південних, центральних та східних областях України перебувало на обліку МВД УРСР 5014 осіб, яких підозрювали у причетності до роботи в ОУН (із них 270 були взяті на облік 1953 р.), а заарештовано за участь в ОУН було 79 осіб³⁷.

Кількість ланок ОУН, викритих МГБ УРСР у східних областях України 1953 р., за областями виглядала так:

Область	Кількість груп	Кількість учасників
Сталінська	3	11
Запорізька	2	22
Ворошиловградська	3	14
Миколаївська	2	15
Херсонська	1	2
Одеська	1	5
Разом:		
6 областей	12 груп	69 учасників

Поширенню націоналістичних ідей серед молоді сприяло те, що у східних областях України мешкало близько 400 тис. українців, які прибули в різний час із Польщі та західних областей УРСР і добре знали про боротьбу ОУН і УПА. З них до 100 тис. працювали у вугільній, металургійній та хімічній промисловості. Найбільше їх проживало в таких областях: у Сталінській (нині Донецькій) — близько 100 тис. осіб, у Херсонській — близько 70 тис. осіб, у Миколаївській — близько 60 тис. осіб, у Дніпропетровській — близько 53 тис. осіб, у Запорізькій — близько 50 тис. осіб, у Кіровоградській — близько 21 тис. осіб, у Ворошиловградській — близько 17 тис. осіб, в Одеській — близько 12 тис. осіб³⁸.

Загалом, процес залучення молоді до ОУН у Центральній та Східній Україні йшов важко. Керівник однієї з похідних груп у Житомирській області «Роман» 1945 р. характеризував місцеву молодь як у більшості своїй неосвічену, з освітою 3—4 класи сільської школи. Вона майже не цікавилась діяльністю ОУН і УПА, її національне виховання було занедбане. Значна частина молоді займалась хуліганством, не хотіла вчитись, пиячила, рано одружувалась, заводила дітей і часто вела нездоровий спосіб життя. Ті ж, хто хотів навчатись, не мали для цього коштів. До того ж, більшість людей

³⁷ ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 74. — Арк. 137.

³⁸ Там само. — Арк. 132—133.

*Кременецький надрайоновий провідник «Алас» та інші підпільники в бункері.
1950 р.*

були залякані та сумнівались у перемозі ідей ОУН, порівнюючи сили ОУН і радянської влади³⁹.

Учасники і симпатички ОУН, які їхали на Схід, влаштовувалися на роботу на промислові підприємства, у колгоспи, у вищі навчальні заклади, школи, гуртували навколо себе молодь, виховуючи її в українському дусі.

Протягом 1944—1954 рр. на території Східної та Центральної України підпілля ОУН створило чимало молодіжних націоналістичних структур, конспіративних опорних пунктів та квартир. Варто детальніше зупинитися на декотрих із них.

У листопаді 1942 р. підпільниця ОУН «Оксана», котра прибула з Дніпропетровської до Ворошиловградської області, залучила до діяльності в ОУН Лідію Безпалько, яка погодилася стати власницею конспіративної квартири ОУН і зберігати підпільну націоналістичну літературу. Після втечі німців про її діяльність стало відомо Управлінню НКГБ у Ворошиловградській області, і вона була заарештована. 12 грудня 1946 р. Військовий трибунал військ МВД Ворошиловградської області засудив Л. Безпалько за ст. 54-1 «а»

³⁹ Сергійчук В. Український здвиг. 1939-1955 р. Наддніпрянина. — С. 510, 543.

Кременецький надрайоновий провідник «Алас» та інші підпільники в бункері на території Хмельницької області. Фото 1950 р.

кримінального кодексу УРСР до 6 років виправно-трудових таборів. 28 жовтня 1991 р. прокуратура Луганської області реабілітувала Л. Безпалько через відсутність у її діях складу злочину⁴⁰.

Підпільники ОУН постійно намагалися створювати молодіжні ланки ОУН у столиці України — Києві. У Державному архіві СБ України зберігається архівна кримінальна справа № 72722-ФП у 8 томах на заарештованих органами МГБ УРСР у травні 1948 р. студентів київських ВНЗ, яким інкримінували створення Київського міського проводу ОУН (а фактично — молодіжної структури), активну співпрацю з підпіллям, вивчення та розповсюдження націоналістичної літератури.

Київський провід ОУН був створений у 1947—1948 рр. за безпосереднім розпорядженням керівника крайового проводу ОУН «Одеса» Степана Янішевського — «Далекого» та його заступника Святослава Титка — «Романа». Його керівником став студент 1-го курсу фізичного факультету Київського державного університету імені Тараса Шевченка Ігор Пронькін — «Беркут», якого С. Янішевський призначив на цю посаду наказом № 15 від 30 березня 1948 р. Всього було заарештовано 12 осіб, з них активною діяльністю — розповсюдженням листівок та вивченням підпільної літератури — займалися лише кілька. Під час арештів в учасників організації було вилучено листи підпільників ОУН, понад 400 примірників листівок та значну кількість старої історичної літератури, яку вважали

⁴⁰ Архів Управління СБУ у Луганській області. — Ф. 6. — Спр. 22010-Р.

*Керівник Кременецького надрайонового проводу ОУН
проводить вишкіл з молоддю. 1950 р.*

антирадянською⁴¹. На початку 1990-х рр. усі учасники цієї ланки ОУН були реабілітовані.

За свідченнями учасників Київського міського проводу ОУН, МГБ виявило та ліквідувало молодіжну організацію Союз вільних українців (СВУ) у м. Переяславі-Хмельницькому Київської області, до складу якої входили учні старших класів середньої школи міста. Їм також інкримінували вивчення «контрреволюційної літератури» та антирадянські погляди⁴². У червні 1948 р. було заарештовано 15 учасників СВУ. Слідство встановило, що організація існувала від липня 1947 р., а її керівником був Іващенко Олег Дмитрович, 1929 р. н., учень 10-го класу школи⁴³.

Юнаки, які брали участь у діяльності ОУН у Києві, складали антирадянські вірші. Наприклад, повчальний вірш про П. Тичину «Оратор», датований 17 серпня 1947 р. і підписаний псевдонімом «Бурубублька»:

⁴¹ ДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 74. – Арк. 279–288, 326–331.

⁴² Там само. – Арк. 287–288.

⁴³ Там само. – Арк. 324–325.

Стоїть у полі мов дубина
Павло Григорович Тичина
І вітер віє аж свистить
Павло Григорович кричить:
Послухай люд мене смиренний
Зростимо урожай страшений
І все до нитки оддамо
Самі голодні станемо
В колгосп ідіть і гавкать годі
Дамо медальку ми по моді
За те що спину низько гнеш
А жиду хліб свій віддаєш.
Отак кричав Павло Тичина
Аж мокрою зробилась спина
Тоді утерся, облизавсь
Й обідать в ресторан подавсь
Отак щодня кричить у полі
Жиріє й товщає поволі
Підлесник сталінський, жидівський
клоп і кровопийця людський⁴⁴.

У 1947 р. МГБ заарештувало автора вірша. Ним виявився мешканець Києва Кондеса Володимир Павлович.

У 1948 р. УМГБ у Харківській області отримало інформацію про те, що студенти Харківського державного університету Курінний Олександр Дмитрович, 1917 р. н., та Безпалий Леонід Якович, 1927 р. н., намагаються створити зі студентської молоді націоналістичну організацію Революційний авангард українського народу (РАУН) та провадять в університеті антирадянську пропаганду.

Під час обшуку у них була вилучена українська література, яку вважали в СРСР націоналістичною, а також особисті блокноти з записами щодо програми РАУН та схема побудови організації. З цих записів випливало, що з метою створити грошовий фонд для підтримки антирадянської діяльності РАУН О. Курінний та Л. Безпалий задумали пограбувати кілька районних відділень держбанку.

У розмовах О. Курінний висловлював наміри здійснити нальоти на військові склади та придбати зброю, за допомогою якої можна було б ліквідувати партійну верхівку та боротися проти радянської влади. О. Курінний та Л. Безпалий були заарештовані та засуджені⁴⁵.

⁴⁴ ДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 72722-ФП. – Т. 7. – Арк. 12 (накет).

⁴⁵ Там само. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 26. – Арк. 273–274.

Підпільники з Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН

У січні 1948 р. на вугільних шахтах Ворошиловградської області була створена підпільна організація Борці за самостійну Україну (БЗСУ), до складу якої входили Іван Харчук, Володимир Каплун, Григорій Хмара, Василь Ващенко та інші (згодом було заарештовано понад 10 осіб). Учасники цієї групи ставили своїм завданням заготовляти вибухові речовини, хотіли вчинити в одній із шахт вибух. Учасник БЗСУ Гуцаленко їздив у Гайсинський район Вінницької області, де мав намір встановити контакт з підпіллям ОУН. Після повернення він доповів, що контакт був встановлений і він отримав завдання залучати нових учасників до організації, заготовлювати вибухові матеріали, але від диверсії на шахті поки що утримуватися. Підпільники ОУН пообіцяли Гуцаленку, що в найближчий місяць до Ворошиловградської області прибуде представник ОУН із запасом зброї, грошей і фальшивих документів. В обмін на все це учасникам БЗСУ пропонували передати вибухові матеріали на потреби підпілля ОУН.

Після викриття цієї організації заходами УМГБ у Ворошиловградській області Військовий трибунал військ МВД Київського військового округу 24—26 листопада 1948 р. засудив учасників БЗСУ за різними статтями кримінального кодексу до різних строків покарання. Ухвалою Військової колегії Верховного суду СРСР від 29 жовтня 1957 р. справу було припинено через відсутність складу злочину в діях осіб, що в ній проходили⁴⁶.

У перші місяці 1949 р. УМГБ у Запорізькій області отримало інформацію, що в містах Запоріжжі та Гуляй-Полі існує молодіжна націоналістична організація під назвою Група українських підпільників (ГУП), до складу якої входить один з учасників ОУН, котрий легалізувався і переселився до Запорізької області, втікаючи від переслідування МГБ з західних областей України. Внаслідок проведеної операції 19 учасників цієї організації були заарештовані⁴⁷.

Організатором та керівником ГУП був колишній учень школи фабрично-заводського навчання Яків Троян, 1930 р. н., уродженець Запорізької області, член ВЛКСМ, з освітою 7 класів. До організації, яка була створена ще 1947 р., здебільшого входила місцева молодь 1924—1930 р. н. Під час обшуків у заарештованих було вилучено пістолет з набоями та саморобну печатку ГУП.

На слідстві учасники ГУП визнали, що вони ставили собі завдання придбавати зброю для вчинення терористичних актів проти партійно-радянських працівників, виготовляти та розповсюджувати серед населення антирадянські листівки проамериканської орієнтації, залучати до організації нових учасників та створювати нові групи ГУП в інших районах області.

Керівник ГУП Я. Троян особисто розробив програму організації, в якій основною метою було визначено створення самостійної Української держави за допомогою американців. Щоб налагодити зв'язок з підпіллям ОУН у західних областях України, Я. Троян залучив до складу ГУП учасника ОУН Шишка Павла Лазаровича, який утік із Тернопільської області від переслідування органів МГБ до Запоріжжя.

За вироком Військового трибуналу Запорізької області всі учасники ГУП були засуджені до різних строків ув'язнення — від 10 до 25 років виправно-трудоувих таборів⁴⁸.

⁴⁶ Управління СБУ у Луганській області. — Ф. 6. — Спр. 10352-Р.

⁴⁷ ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 74. — Арк. 20.

⁴⁸ Там само. — Т. 26. — Арк. 269—271.

У 1949—1950 рр. УМГБ у Чернігівській області виявило та ліквідувало молодіжну ланку ОУН, яка діяла в Борзнянському районі Чернігівської області та підтримувала контакт з підпіллям ОУН Яблунівського району Івано-Франківської області. До складу організації входило 12 осіб, у яких при арешті було вилучено багато листівок та зброю⁴⁹.

У травні 1950 р. Управління МГБ у Київській області в с. Королівка виявило та ліквідувало молодіжну організацію під назвою Українська демократична партія (УДП), в якій брали участь 10 осіб. При арешті у них вилучено 3 гвинтівки, револьвер, набої та українську літературу. Учасники організації отримали підпільні псевдо й склали присягу. Вони розробили програму організації, чиїм головним завданням було визначено збройну боротьбу проти радянської влади за створення самостійної Української держави.

Учасники УДП виготовляли та розповсюджували серед населення антирадянські листівки, накопичували зброю та вживали заходів для встановлення зв'язку з підпільниками ОУН у західних областях України.

Протягом 1949—1950 рр. вони спільно з місцевими кримінальними елементами вчинили кілька збройних нападів з метою здобути гроші на потребу організації. Усіх заарештованих засудили на різні строки⁵⁰.

У 1950 р. Управління МГБ у Кіровоградській області виявило та ліквідувало молодіжну групу ОУН у складі 9 осіб, яку очолював студент Кіровоградського педагогічного інституту Нагорний. В учасників групи було вилучено антирадянську літературу, на слідстві вони зізналися, що готували терористичний акт проти секретаря Кіровоградського обкому КП(б)У та інших партійних працівників⁵¹.

У січні 1953 р. органи МГБ УРСР виявили та ліквідували молодіжну націоналістичну групу серед студентів філологічного факультету Київського державного університету. Її учасники займалися вивченням, обговоренням та розповсюдженням української літератури. Було заарештовано трьох студентів — Григорія Волощука, Миколу Адаменка та Ростислава Доценка. Слідство

⁴⁹ ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 74. — Арк. 20.

⁵⁰ Там само. — Т. 27. — Арк. 215—216.

⁵¹ Там само. — Т. 74. — Арк. 20.

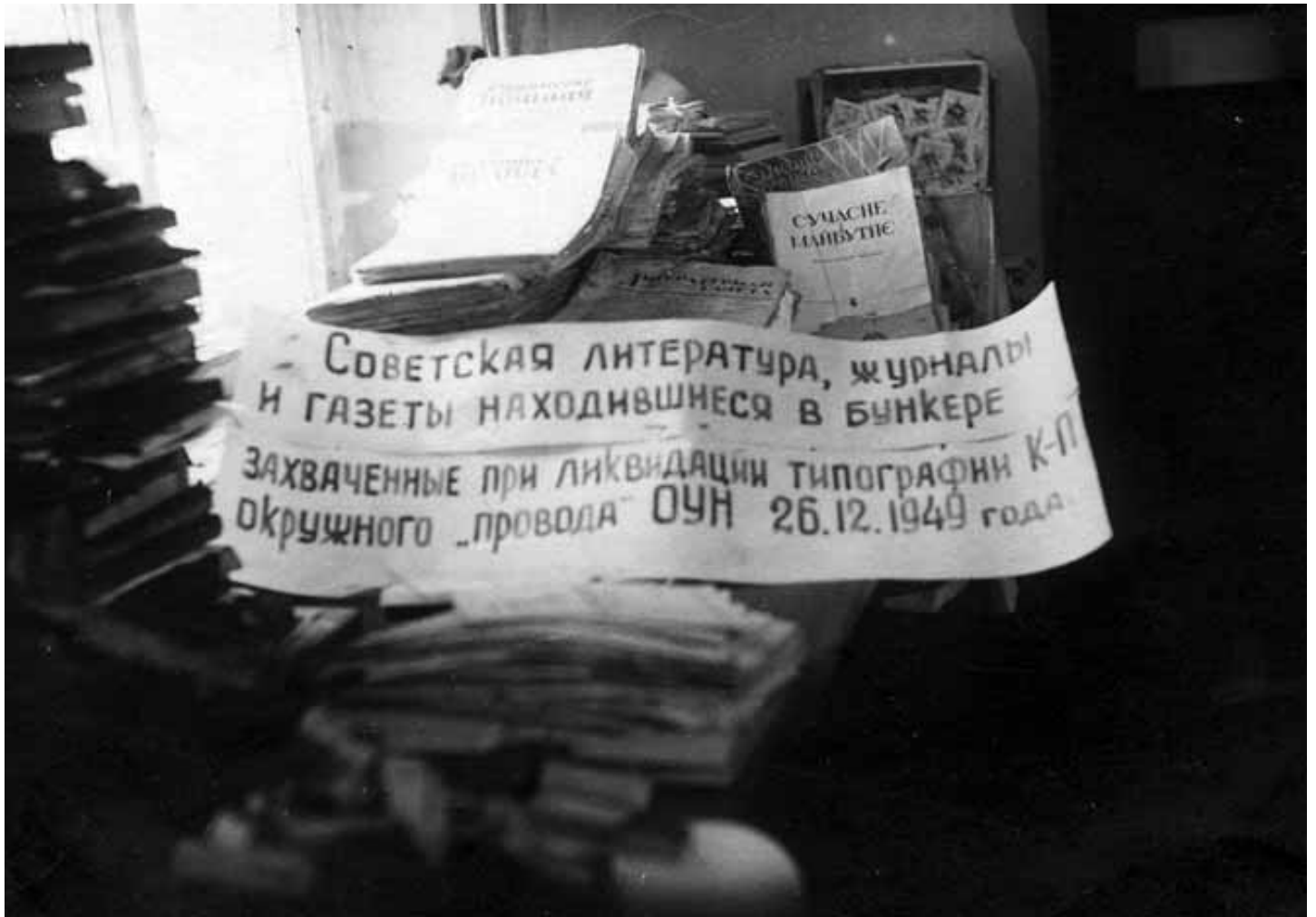
Майно типографії ОУН Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН

встановило, що вони неодноразово вивчали літературу, визнану антирадянською, висловлювали невдоволення становищем українського народу в СРСР, а на семінарських заняттях починали дискусії, що, на думку слідчих МГБ, сприяли поширенню «українського буржуазного націоналізму» серед студентів. Цікаво, що викладачі університету Холопова та Шаліна не припиняли цих дискусій, і це їм також згодом поставили у провину. Г. Волощук, Р. Доценко та М. Адаменко були засуджені⁵².

У лютому 1953 р. в с. Рубанівка Херсонської області МВД виявило та ліквідувало молодіжну групу ОУН у складі 9 осіб, яку очолював Мар'ян Голотів, 1931 р. н., уродженець Галицького району Івано-Франківської області. У цієї групи було вилучено 2 автомати, 3 пістолети, гвинтівку, набої та різну підпільну літературу.

Слідство встановило, що М. Голотів до 1950 р. перебував на нелегальному становищі, а потім, виконуючи завдання учасників

⁵² ДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 27. – Арк. 216–217.

Майно типографії ОУН Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН

ОУН, у числі переселенців приїхав до Херсонської області для проведення підпільної роботи. У с. Рубанівка він познайомився з кількома місцевими мешканцями, які поділяли його погляди, разом з ними 1952 р. він створив молодіжну групу ОУН, вивчав підпільну роботу та планував вчиняти терористичні акти⁵³.

У березні 1953 р. УМВД Одеської області заарештувало Йосипа Волошина та Олексія Кащука, вихідців із західних областей України, які мали родичів, засуджених за участь в ОУН. Слідство інкримінувало їм створення націоналістичної групи у складі 4 осіб серед слухачів школи кіномеханіків. Учасники цієї групи схвалювали діяльність ОУН, слухали радіопередачі «Голосу Америки», планували придбати зброю для вчинення терористичних актів проти радянського партактиву, хотіли вивісити в Одесі український національний прапор та встановити контакт із підпіллям ОУН у Західній Україні. Один із учасників цієї ланки виїжджав до Тернопільської

⁵³ ДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 74. – Арк. 135–136.

області, але безрезультатно. На слідстві Й. Волошин сказав, що група ставила собі за мету боротьбу проти радянської влади на платформі ОУН⁵⁴.

Управління МВД у Херсонській області 1953 р. виявило українських націоналістів Івана Мандзюка, 1931 р. н., та Йосипа Сопівника, 1933 р. н., які прибули 1951 р. з Заліщицького району Тернопільської області з власної ініціативи. І. Мандзюк, проживаючи в с. Городок Заліщицького району, очолював у 1949—1951 рр. молодіжну структуру ОУН, а Й. Сопівник був її рядовим учасником. З Тернопільської області вони виїхали, побоюючись репресій, після того як органи МГБ арештували кількох людей, які добре знали про їхню діяльність в ОУН. Проживаючи у Генічеському районі Херсонської області, І. Мандзюк та Й. Сопівник провадили серед місцевої молоді антирадянську агітацію та підшуковували нових учасників для ОУН. Вони підтримували письмовий зв'язок із молодіжною ланкою ОУН у с. Городок Заліщицького району Тернопільської області, яку очолював Дмитро Слободян і яка мала зброю та готувалася в разі війни між Західними країнами та СРСР здійснити збройний виступ. Згодом учасники цих молодіжних ланок були заарештовані⁵⁵.

У 1953 р. Лисичанський міськвідділ МВД Ворошиловградської області виявив націоналістично налаштовану групу молоді, яка прибула з західних областей України по лінії організованого набору на промислові підприємства. Один із учасників цієї групи, Григорій Яструбецький, був кадровим учасником ОУН, за що підлягав виселенню до Сибіру, однак йому вдалося втекти і до 1949 р. він перебував на нелегальному становищі, а потім виїхав у Донбас. Учасники групи Василь Адамович та Іван Жук раніше активно підтримували зв'язок з ОУН та допомагали підпіллю. Брат Адамовича був убитий 1951 р. як учасник ОУН.

Названі особи, влаштувавшись на роботу на Лисичанський хімічний комбінат, намагалися групувати навколо себе молодь, яка прибула із західних областей, та дискутувати з нею про сучасне становище України, тобто займались тим, що органи МВД називали націоналістичною агітацією. Були також зафіксовані факти при-

⁵⁴ ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 27. — Арк. 220—221.

⁵⁵ Там само. — Т. 74. — Арк. 141—142.

Майно типографії ОУН Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН

їзду в Лисичанськ невідомим осіб із західних областей України, для яких В. Адамович намагався придбати документи⁵⁶.

У 1953 р. Волноваський райвідділ МВД Сталінської області виявив групу українських націоналістів, яку згуртував навколо себе колишній священик УГКЦ Фарошівський. За даними МВД, він 1939 р. був керівником одного з відділів «Просвіти», а пізніше — учасником станиці ОУН у с. Рябе Нижньо-Устрицького району Дрогобицької області, де підтримував постійний зв'язок з учасниками ОУН. У 1951 р. він переселився в с. Красівка Волноваського району та під прикриттям художньої самодіяльності групував навколо себе українську молодь, яку агітував не працювати в колгоспах та повертатися до західних областей України. Його підтримували інші переселенці, зокрема колишні учасники станиці ОУН у с. Рябе Гищак, Циник та Москаль. У результаті такого впливу 1953 р. близько 50 переселенців відмовилися працювати в колгоспі та перейшли на іншу роботу⁵⁷.

⁵⁶ ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 74. — Арк. 143–144.

⁵⁷ Там само. — Арк. 144–145.

*Література, листівки, зброя та інші речі, вилучені в учасників
Київської молодіжної ланки ОУН 1948 р.*

Підсумовуючи результати дослідження діяльності ОУН(б) в Центральній та Східній Україні, варто зазначити, що найактивнішою вона була за часів німецької окупації в 1941—1943 рр. Саме тоді ОУН(б) вдалося здобути певний авторитет серед молоді. Можливо, це пов'язано з тим, що німці, перебуваючи у стані війни з СРСР, не мали можливості приділити достатньо уваги розгрому підпілля на контрольованих територіях. З іншого боку, частина місцевого українського населення в надії на кращу долю співпрацювала і з німцями, і з ОУН.

Після повернення радянської влади 1943 р. численні організаційні ланки ОУН(б) в Східній та Центральній Україні були швидко виявлені НКВД і НКГБ та розгромлені. Надалі, незважаючи на постійне прагнення ОУН(б) вести роботу на Сході України, працювати ставало дедалі важче. Підпільні молодіжні ланки періодично з'являлись, але так само швидко ліквідовувались органами МГБ.

Молодіжні структури ОУН(б) діяли у цей період на території різних областей Центральної та Східної України. Статистика свідчить, що їхня кількість була порівняно незначною. Першопричиною цього, на нашу думку, стало те, що вільно висловлювати думки та створювати різні політичні партії в СРСР було заборонено. Водно-

Частина зброї, яку співробітники МГБ вилучили в учасників ОУН Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН у 1950—1952 рр.

час, слід констатувати, що, незважаючи на сподівання керівників ОУН(б), націоналістична ідеологія не отримала масової підтримки східноукраїнського населення, яке протягом 1914—1945 рр. пережило дві світові та громадянську війни, два голодомори та сталінський терор. Варто відзначити, що російськомовних українців відлякувала не лише небезпека арешту за подібну діяльність, але й радикальні заклики ОУН на кшталт «Україна для українців!»

Існування нечисленних молодіжних структур ОУН дуже дратувало МГБ, хоча на той час вони вже об'єктивно не могли становити серйозної загрози радянському режимові. В органах держбезпеки розуміли, що з допомогою усної агітації та підпільної літератури ОУН(б) доносила до населення правду про становище України в СРСР. Ідеї ОУН(б) ставили під сумнів єдиноправильність національної політики в СРСР.

Молодіжні структури ОУН(б) на території Східної і Центральної України були розгромлені. Однак їхня діяльність мала певний

вплив на місцеве населення. Позитивним результатом слід вважати те, що ідею незалежної України учасники ОУН поширили серед усіх прошарків українського населення. Вона не зникла і надалі ширилася між людьми у розмовах. Можливо, це і стало однією з причин активного голосування на Сході України під час референдуму 1 грудня 1991 р.

Стосовно перспектив вивчення діяльності молодіжних структур ОУН на СУЗ слід зазначити, що з кожним роком вони виглядають оптимістичніше. Нині у дослідників є можливість укласти списки всіх людей, які брали участь в ОУН(б) на цих територіях, проаналізувати різноманітні радянські документи, вивчити основні напрями організаційної діяльності. Нині вже накопичено певний обсяг інформації про окремі молодіжні ланки, що існували в різних містах та селах. На черзі ретельний аналіз та систематизація, чим могли би в майбутньому зайнятися регіональні відділення нещодавно створеного Українського інституту національної пам'яті. Сподіваємося, що невдовзі всіх учасників українського національного підпілля буде вшановано, — бодай посмертно.